

«ՀԻՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐՈՒՆ ՎԵՐԱԴԱՌՆԱԼՈՒ Ի ԽՆԴԻՐ»

Ծուրչ 130 տարի առաջ, երբ Մաղաթիա Օրմանեան, հայ կաթոլիկ կուսակոծն քահանայ, նոր ստացած մագիստրոսութեան աստիճաններ, Հռոմէն դէպի իր ծննդավայրը Կ. Պոլիս երթանել կ'ընէր. Թիրիքիայ հայոց պատրիարք ընտրուած Մկրտիչ Եպս. Նրիմեան 1869ի աշնան Տարսուսէն կը ժամանէր Օսմանեան մայրաքաղաքը, բազմելու պատրիարքական աթոռը:

Այդ առթիւ Նրիմեանի Կ. Պոլիս ժամանումը դիմաւորելու մանրամասնութիւնները նկարագրող յորհանայ յղթակից մը գրած է. «Ասլիսկուպսներն ու վարդապետները ձի հինձած էին, իսկ քահանայք հետի թայլելով մինչեւ Պատրիարքարան հասան»:¹ Աղէկ հազիւ երեք տարի ետք մայրաքաղաքի «չըչանը կը գտնուէն, Պատրիարքէն գառտ, առնուազն 6 եպիսկոպոս, 40 վարդապետ, եւ 150 քահանայ»:² Ձիեր չէին որ կը պակսէին Կ. Պոլսոյ եւ շրջակայքի հայ ամուսնացեալ քահանաներուն համար այդ օրերուն, այլ կը պակսէր համարումը որ կը յօւր, վերապահուած ըլլալ եպիսկոպոսներուն եւ վարդապետներուն:

Նրիմեանի իբր Պոլսոյ պատրիարք գահակալութենէն քահանայակց մը ետք, երբ Ամերիկայի Ռուսոյ քաղաքի «Լյանտ» հայկական» ընկերութեան ատենապետ պոլսնցի Միքայէլ Թովհանէլեան նամակով կը բանակցէր Պոլսոյ պատրիարք Նորէն Սրբազան Աշըզեանի հետ, Ռուսոյի «Լյուստրալական հայոց» համար հոգեւոր հովիւ մ'ապահովելու, ան կը գրէր նախկին պատրիարք Մկրտիչ Նրիմեանին, որ ինքը ստանձնէ Ռուսոյի հովութիւնը, ըսելով. «Թագաւորի մը նման պիտի պաշտոնն ձեզ հոս, եթէ յօժարիք գալ . . . » Միաժամանակ Միքայէլ Թովհանէլեան կը գրէր Պատրիարքարանի կրօնական Ժողովի անդամ պարտիզակցի Տ. Յովհաննէս Ա. Էնչի, Սկրեանին. «Ձեզ նման ազգասէր եւ եկեղեցաւար, գործունէայ եւ քաջարի եկեղեցականի մը պէտքը կայ հոս»:³

Այսուհանդերձ Ռուսոյի «Լյանտ»ին կողմ, Նորէն Աշըզեան Պատրիարքին ուղղուած պաշտօնական դիմումնաւորին միջ, յունուար 27, 1889 թուակի, որոշապէս փափար յայտնուած է, որ Կ. Պոլսէն Ամերիկա ղրկուելիք հոգեւոր պաշտօնեան անգղիագէտ եւ կամ գոնէ գաղիագէտ վարդապետ մը ըլլալու է եւ ոչ թէ քահանայ . . . »⁴

Եւ այդպէս ալ պատահեցաւ նորաքողոք Ամերիկահայ եկեղեցւոյն մէջ: 1889էն սկսեալ ամիսի քան տասնամեակ մը եկող եւ գացող հոգեւորականները վնդարատորներ էին, եթէ չհաշուենք անհրաւիր ժամանած երկու քահանաներ--մին յափառաշրջիկ «փերեզակ»--որոնգով, ոչ իսկ մէկ հաւաք ներկայ էր 1901 յունիս 17-18ին Ռուսոյի մէջ Առաջնորդ Յովսէփ Ապս. Սարաճեանի նախագահութեամբ եւ չորս վարդապետներու եւ մէկ ուրարակիի մասնակցութեամբ գումարուած անդրանիկ կրօնական Ժողովին:⁵

* * * * *

Ետ դաժնանք երթալու համար Մայր Աթոռ Ա. Էջմիածին, ուր նորընտիր պոլսնցի Գեորգ Դ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը՝ ուսման եւ բարեկարգութեան հետաւումու եկեղեցական մը, 1868ին Մայր Աթոռի տպարանէն սկսաւ հրատարակութիւնը «Արարատ» ամսագրին: Թերթի «Պաշտօնական տնդելութիւնը» գլխուն տակ ամէւ ամիս սկսան ծանուցանել անունները այն հոգեւորականներուն, որոնք պատիժի արժանի ընթացք ունեցած են, ինչպէս վործողները սա յանգանքներուն. -- խռովարարութիւն, խարդախութիւն, զինմնդութիւն, մօտիկ արքեպիսկոպոսներ գաղտնի պատկեր: Զանաւան յիշուած խայտառմանը

¹ «Արարատ ամսուրի», դեկտ. 1869:

² «Ազգաւարտում», Կ. հատոր, յօդ. 2824:

³ «Ամերիկահայ տարեցոյց. 1913», էջ 55:

⁴ Անդ. էջ 56:

⁵ «Ամերիկահայ տարեցոյց. 1912», էջ 114:

կատարած հոգևորականներու մեծագույն թիւը կը ներկայացնեն ամուսնացեալ քահանաները:

Նոյն Գեորգ Դ. Կաթողիկոսը «Արարատ»ի 1872 յունուարի թիւին մէջ հրատարակուած իր կոնդակով, որ կը վերաբերի հայ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան, կ'արտայայտուի այսպէս. «Այժմեան պատրաստեալքն ի քահանայութիւն, ունայն [են] ի հարկաւորն գիտութեանց եւ կրթութեանց: . . . Առաջնորդք . . . օր ըստ օրէ տգիտութեան տան պատճառ՝ զանուսումն եւ զտխմարս ձեռնադրելով ի քահանայ»: Նոյն կոնդակով Գեորգ Դ. Կաթողիկոս կ'այսպէս, այն եպիսկոպոսները որոնք քահանայ կը ձեռնադրեն անարժան քահանայորդիներ, որոնք չեն ուսանիր եւ չեն պատրաստեր իրենք գիրներ «ըստ արժանւոյն կարգի քահանայութեան, այլ անգուցանելով զգովական կեանս բազմատեսակ մոլութեամբք, ի ձեռնադրութեանն պատու ստացեալ ի ժողովրդոց ոմանց զվկայագիր դիմեն առ Առաջնորդս, եւ իբր ազատք եւ որդիք քահանայից անարգել ձեռնադրին, եւ այնուհետեւ լինին ի մէջ ռոքորմելի ժողովրդեան առիթս գայթակալութեան եւ անկարգութեան անուղղայ զնացիք իրենանց»:

Մաղարիա Օրմանեան, վերլուծելով Գեորգ Դ-ի վերոյիշեալ կոնդակը կը գրէ. թէ Կաթողիկոսը կ'արգիլէ, «յաւտիճան քահանայութեան եւ սարկաւագութեան եւ կղերիկոսութեան» ձեռնադրութիւնը, առանց «լուծման եւ տնօրէնութեան սինողի»:⁶

Իրենց կոչման գիտակցութենէն հեռացած քահանաներու ընթացքին դժգոհ Գեորգ Դ. Կաթողիկոսը նոյն ժամանակ չէր կրնար անտեսել առ իրողութիւնը որ «Արարատ» ամսագրի բաժանորդներու մեծ մասը կը բաղկանար ամուսնացեալ քահանաներէ: Առանց մէջ կը գտնուէին անշուշտ այլեւայլ մակարդակի ուսնակներ եւ գրողներ: Աստեղմ, մին ի.բ. գոր օրինակ, Թիֆլիզի մ.յ. հրատարակուող «Մեղու Հայաստանի» լրագրին նախկին խմբագիր Ստեփանոս Ա. Էնիյ, Մանդինեանց, վախճանած 1876 փետրուար 11ին: Ան ներկար տարիներ կրօնուսոյց եղած էր Ներսիսեան Հոգեւոր Դպրոցին մ.յ.:

Մաղարիա Օրմանեան, որ Գեորգ Դ-ի յայտնող Մակար Կաթողիկոսի կողմ, նախկինպս օժտուած էր, վեհապետին հրավերով հրաժարեցաւ Է. Պոլսոյ պատրիարքութեան իրաւասութեան ներակալ Կարինի առաջնորդական պաշտօնէն եւ գնաց Ս. Էջմիածին, դարձեալ օրինակ մ.յ. աստուածաբանութեան դասախօսի պաշտօնով, որ տնեց միայն մ.կ տարեկան: Այդ միջոցին էր որ Օրմանեան Մակար Կաթողիկոսին յայտնեց հայ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան խնդիրով զբաղող յանձնաժողովի մը կազմութեան անհրաժեշտութիւնը: «Հանձնաժողովը պէտք էր բաղկանար «բանիբուն ու կարող եւ խոհական եկեղեցականներէ»»: «Հանձնաժողովին գործը պիտի ըլլար «փնտրել ուսումնասիրել նախնական հայ եկեղեցին, գտնել եւ գտնել հինն ու նորը, սնուցականն ու նկատմութեան» եւ իր աշխատանքին արդիւնը առաւարտօն տալագրութեամբ դրկել հմուտ հոգեւորականներու եւ աշխարհականներու, որոնց տնտեսականներն ու կարծիքները նկատի առնելով, պատրաստել, ներկորդ տալագրութիւն մը ազգային եկեղեցական մեծ ժողովի մը օրակարգին վրայ դրուելու: Եւ այս աշխատանքին արդիւնը պիտի լինէր գոյաշարքով հայ եկեղեցւոյ դաւանութեան ու վարչութեան, կանոնականութեան ու արարողութեան օրինագիրքին: Մակար Կաթողիկոս Օրմանեանի առաջարկն «ընդունելի դատեց», սակայն Օրմանեանի Էջմիածնէն կանոնաւ հարկադրական մեկնիլը, վեհապետին վախճանումը, եւ առաջարկուած գաղափարին գործնականութեան ծիրին մ.յ. չտնեցը գործը առկայեց: Օրմանեան այս մասին իր խորհրդածութիւնը կ'եղարկացնէ, ըսելով. «Շինչ կ'արգելու որ ինչ որ այն ատեն չկրցար գործադրուիլ, առաջիկային կ'արեւայ իրականանայ»:

Թերեւս Մաղարիա Օրմանեան նախընտրեց որ այն ինչ որ գրած էր 1910ին իր «Հայոց եկեղեցին» գրքին մ.յ.՝ «պահանջուած ուսումն ունեցող քահանաներու քարոզ խօսելու իշխանութիւն ստանալու վարդապետական աստիճանով եւ գաւազանի տուողութեամբ», ժողովական որոշումով հաստատուի: Իբր պատրիարք Օրմանեան կայսրութեան ասիմաններէն ներս ապրող երկու միլիոնէ, աւելի հայերու, Օրմանեան

⁶ «Ազգաւորութեան», Գ. հատոր, յոդ. 2807:

⁷ «Թախք եւ խօսք», էջ 310-311:

իրազեկել պետք էր ըլլար գոյութեանը մասին շատ մը արժանատի ամուսնացեալ քահանաներու: Անոց մ.Վ սակաւարթի չէին ուսուցիչներ, որոնք իբր աշխարհական ծառայելի ետք հայկական դպրոցներու մ.Վ. նոյնատեսակ ծառայութիւն տալ շարունակած էին քահանայ ծննդադրուել, ետք եւս: Բահանաներուն մ.Վ կային Ռուսմանական խորհուրդի անդամներ, դպրոցներու, հոգաբարձութիւններ, լրագրական եւ մատենագրական ասպարէզի մէջ յայտնի գլ.մեր: Կային նաեւ վարչական տաղանդով փայլող հայ քահանաներ, որոնց մէջէն ընտրուած կամ նշանակուած էին առաջնորդի փոխանորդներ կամ տնդապահներ, մինչեւ անգամ վանահայրեր: Այս մասին վկայութիւններ կան ազգագրական գրքերու մէջ, եւ մանաւանդ ԽՍՀՄ-ի «Գեղարքայ հայ հոգեւորականութեան» մատենին մէջ:

Յայտնի վարչագետ Յովհաննէս Ա. Բինյ. Մկրեան, որ միակ ամուսնացեալ քահանան է, զոր Մալաթիա Արք. Օրմանեան 1918ին Դամասկոսի իր արքայապայրին մէջ ի յիշողութենէն գրած Մահացուցական անցուցած է. կարելոյ պաշտօն վարած է Կ. Պոլսոյ պատրիարքարանին մ.Վ. առանց քահանայական աստիճանէն անցի բարձր աստիճանին հասած ըլլալու: Օրմանեան, յիշելով իր մտերիմ բարեկամ Մկրեան քահանան անոր վախճանումն մօտ ուր տարի ետք, կը սկսի իր գնահատականը անոր մասին այսպէս. «Բահանայական դասակարգին մ.Վ աշարժու գլ.մը մը . . . Իրմով իրականացու շատոնց մոռցուած նորութիւն մը, այսինքն քահանայի մը պատրիարքական փոխանորդութեան կոչուիլը, զոր կատարեց Ներսէս Պատրիարք»⁸ (Օրմանեան իր «Ազգաբարձութեան» մէջ Մկրեան խորհմանի կը վերագրու, այդ յառաջդիմական քայլը) եւ Մկրեան բաւական ազդեցիկ եւ գործունայ փոխանորդութիւն վարեց բաւական տարիներ, սակայն վերադարձուերու դիր չեկաւ եւ ամէն տեսակ դժուարութիւններ ստեղծեցին, մինչեւ որ ստիպուեցաւ իրաւարի . . . Մկրեան միշտ պահեց իր դիրքը եւ արժանատիութեան աստիճանը, որ շատերի, իբր խորխորութիւն նկատուեցաւ, սակայն յայտնի էր որ քահանայութեան ստորնութիւնը անտանելի էր Մկրեանին՝ վերադարձուեց ճոխանալուն հանդէպ: Բայց եւ միշտ այլապէս նկատուեց, քահանայական դասակարգին բարձրանալուն չեմք պաշտպան մը ըլլալով»⁹:

Օրմանեան, որ նոյն գրութեան մ.Վ կը յայտնու, նաեւ թէ Մկրեան քահանային միջնորդութեամբ է որ առաջին անգամ ներկայացած է 1877ին Ներսէս Պատրիարքին, կաթողիկոսներէ հայ եկեղեցւոյ գիրքը վերադառնալու նախօրեակին, յայտնապէս ոչ մէկ քայլ առած է Մկրեան քահանան անցի բարձր եկեղեցական աստիճանի մը բարձրացնելու ուղղութեամբ:

Յովհաննէս Ա. Բինյ. Մկրեանի հայրենակից Դիմիտր Մխաթան, իր գրքին մէջ ուր կը նկարագրէ Մկրեան երեւելի ընտանիքի տնտեսական վերիվայրումները, Յովհաննէս Ա. Բահանայի Պոլսոյ մ.Վ իրագործած յառաջդիմութիւնը կ'եզրակացնէ այսպէս . . . «Ժամանակ մը, եղաւ նաեւ, վարժապետեան Պատրիարքին օրով պատրիարքական փոխանորդ, պաշտօն մը որ գրեթէ, միշտ կուսակրօն եկեղեցականի մը կը վստահուէր, եւ որ սակայն արժեքոյց կորույթի գործունէութեամբ ու հեղինակութեամբ մը, ազնուապետական շնորհքներով փառաւորելով այդ պաշտօնը»¹⁰:

Օրմանեան, ինչպէս ըլլաւ Ներսէս վարժապետեան Պատրիարքին, անոր բարեմասնութեանց շարքին կը թու, արժանատի քահանաներու վարչական կարելոյ պաշտօններ վստահիլը: «Ներսէս իրապէս ունէր քահանայական դասակարգը բարձրացնելու զաղափարը»: Իբրեւ ապագոյց կուտայ վարժապետեանի իրաւասութեան ենթակայ երեք քահանաներու անուններ, անոնցմէ մին ըլլալով նախկին պատրիարքական փոխանորդ Յովհաննէս Ա. Բինյ. Մկրեան: Եւ այս առիթութեամբ Օրմանեան կը մեղադրէ «ժողովրդական նախաւարձարումը» որ «զուրկ վնդար եւ ծնորդ գաւազան կրելը

⁸ Անկարկութիւնը վարժապետեան Պատրիարքին է: Ան ընտրուեցաւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս, սակայն մերժեց ընտրութիւնը հիմնադրանքն պատճառով, վախճանեցաւ 1884ին 47 տարեկան:

⁹ «Մտքը եւ խօսք», էջ 435-436:

¹⁰ «Պատրիարքան ու արքայականացին», էջ 318:

արժանատիությունն միակ պայմանն էր նկատվել և կը նկատվե, եւ այդ պայմանն ունեցող ապիկար վեդարարտն ալ ընդունիլ չվարանիք»¹¹

Յովհաննէս Ա. Բենյ. Մկրտնան Պոլսոյ մէջ հրատարակած է Հայաստանեայց եկեղեցւոյ գրպանի ժամագիրք մը: Ունի նաեւ ձեռագիր՝ «Պարտալար ինն եւ նոր հայոց» 200 էջ կազմող հաւարածոյ մը:¹² Թէ որ մակարդակի աստուածաբան եւ հոռնոր էր, ինձ յայտնի չէ: Սակայն որոշ է, որ Մաղարիա Արք. Օրմանեանի հիացումին արժանացած է իր վարչական կարողութեանց համար եւ «քսեանայական դասակարգին բարձրանալուն ջերմ պաշտպան մը ըլլալ» յատկնող Օրմանեանը կրնար իր պատրիարքութեան 12 տարիներու միջոցին գլխ. օրդան կարողիկոսին յանձնարարել Մկրտնան քահանան իբր եպիսկոպոսացումի արժանի եկեղեցական. շրջանցելով վարդապետական աստիճանը: Վասնզի եպիսկոպոսի աստիճանը եւ վարդապետի աստիճանը իրարմէ տարբեր ընդոյն ունին: Վարդապետի աստիճանը պատմականօրէն տեղ չի գրաւեր քսեանայութեան եւ եպիսկոպոսութեան միջեւ: Աղամ եւն եպիսկոպոսներ առանց վարդապետական աստիճան ստացած ըլլալու:

* * * *

ԱՐՁԱԳԱՆԳ. ՕՐՄԱՆԵԱՆԻՆ

Առնուազն չորս Արմաշական եպիսկոպոսներ, աշակերտ Օրմանեանի, իրենց վարչական կամ հրատարակագրական գործունէութեան մէջ համարիտ եղած են Օրմանեանի յառաջդիմական առաջարկին:

Լեւարիոյ մօտ Ինձ, Սու գիւղի 30 տարեկան հովիւ, Ատոմ Բենյ. Անչիկեան, իր ձեռնադրութեան երկու տարի ետք յիշմին չորս առաջնորդ *խոսրով Եպս. Պէրիկեանէն* կը ստանայ «քարոզելու արտօնութիւն», 1912ին:¹³

Ըստ հայ եկեղեցւոյ ձեռնադրութեան Մաշտոցին, քահանան իր օծումէն անմիջապէս առաջ ձեռնադրիչ եպիսկոպոսն կը ստանայ շնորհքը՝ «խօսել համարձակութեամբ գլե՛նդանարար խորհուրդ ամենեայ ամենարանիդ»:¹⁴ Օրմանեանի աշակերտ խոսրով Եպս. Պէրիկեան ի՞նչ ձեռով եւ իմաստով տուաւ երիտասարդ գիւղացի Տէր Ատոմին «քարոզելու արտօնութիւն»: Արդեօք զատական կրելու արտօնութիւն տուա՞ւ: Առնուազն այդ լուսամիտ եւ իր հոգեւոր ձեռնդէն «խոսական» համարուած խոսրով Եպիսկոպոսը զիր մը ուղղեց անշուշտ թմարագայի համեստ դպրեկանքը ուսանած Անչիկեան քահանային: Մեծ Լոյնօնին նահատակ խօսրով Եպիսկոպոս, շնորհընկալ նահատակ Տ. Ատոմ Բահանայ, նահատակ երկ. ցկին, եւ հայութենէն ամայացած Ինձէ Սու: Հնարարոր Լ.՝ այս ահաւոր յոռութեան մէջ գտնել իարգումին պատասխան տուող վառեղակիրք:

Բաբգէն Վրդ. Լիլիւսեան. Արմաշի Դպրեկանքին առաջին շրջանաւարտ դասարանի անդրանիկը, ձեռնադրուած 1895ին Օրմանեանի ձեռնով, 1910ին ընդառաջելով օրդան Կ. Պոլսոյ պատրիարք եւ իր նախկին ուսուցիչ Եղիշէ Եպս. Դուրեանի մէկ շրջաբերականին, Անկիւրիայէն դրկած է նամակ մը Սրբազան հօր, եւ նոյն նամակին մէջ կը ներկայէ հակիրճ Ծրագիր Հայ Ակեղեցւոյ Լարեկարգութեան: Բաբգէն Վրդ. Լիլիւսեանի առաջարկած բարեկարգութիւններէն մին կը վերաբերի քահանայութեան, ըսելով, «Քահանայութեան առջեւ բաց թողուլ եկեղեցւոյ բարձրագոյն աստիճանները, եւ կուսակրօնութիւնը միայն կամաւոր վանականութեան վերածել, եթէ փառաքողներ ըլլան»:

Եպիսկոպոսական օծում ստանալու համար դէպի Ս. Էջմիածին ուղեւորելով 1910ի աշնանամուտին, Լիլիւսեան անդ խորհրդակցական ժողովի մը ընթացքին իր մշակած

¹¹ «Ազգաբարոսութեան», Գ., յօդուած 2855:

¹² «Ազգաբարոսութեան» Գ., սինակ ճժԴ:

¹³ «Պատմութիւն հայ Լեւարիոյ», էջ 848:

¹⁴ «Մաշտոց ձեռնադրութեան», էջ 52:

Ծրագիրը կը կարգւայ Մատթէոս Ի-գմիրեան Կաթողիկոսին «որ իր հաւանութիւնը չի ծածկելը»։ Յետորոշ քառորդ դարու միջոցին այս Ծրագիրը կը տպուի այլուայ հայ թերթերու մէջ Թիֆլիզէն մինչեւ Նիւ Լորթ։¹⁵

Երուսաղէմի հայ պատրիարքութեան վերածննդ «Սիոն» ամսագրերի խմբագրապետ նշանակուած 1926ին, Բաբգէն Եպս. Կիլիկեան հայ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան նիւթին նուիրած իր խմբագրականներէն մէկուն մէջ-- հոգեւորականներու կենցաղը--կը գրէ. «Շնորհիւ այս պատմութեան (այսինքն՝ կենցաղի ընտրութեան ազատութեան, Ա.Ա.) ուրիշ կարեւոր խնդիր մըն ալ պիտի գտնէ իր լուծումը, այսինքն եկեղեցւոյ մէջ հոգեւոր աստիճաններ այս կերպով քսց կը մնան արժանատիւներու առջեւ։ Անարժան մը, որովհետեւ կուսակրօն մըն է, չի կրնար բարձրանալ, գործինակ վարդապետութեան եւ եպիսկոպոսութեան աստիճանին, չի կրնար Առաջնորդ ըլլալ, եւ ասոր հակառակ, արժանաւոր մըն ալ որովհետեւ ամուսնացած է, չի գրկուիր այդ աստիճանին եւ պաշտօնին։ Եկեղեցւոյ պաշտօններուն մէջ յառաջացումներ եւ վարձատրութիւններ կը կիմնուին, եւ պէտք է, կիմնուին . . . արժանիքի վրայ»։¹⁶

Թորգոմ Պատրիարք Դուշակեան, Արմաշական դպրոցակիցը Բաբգէն Եպս. Կիլիկեանին, վերջեւեւ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսին արտակիցի պաշտօնով Լիբանան մեկնելէն ետք, «Սիոն»ի խմբագրականով մը որ իր ծածկանշան ատորագրութիւնը կը կրէր, գրեց Նկատողութիւններ Եկեղեցականաց Բարեկարգութեան Հարցին Շուրջ վերնագրով. «... հասած է ամուսնաւոր հոգեւորականներուն առջեւ եկեղեցական յառաջացումի եւ վարչական ստալարքի ընդլայնման ժամը . . . Բայց ապիկա չի նշանակեր թէ օրինապէս պէտք է խաւանուի կուսակրօնութիւնը . . . Պէտք չէ, որեւէ աստիճանի վրայ փակել հոգեւորական ասպարէզը մէկ կամ միւս կենցաղի յարողներուն առջեւ, երկուքին ալ դուռը՝ դէպի հոն առաջնորդող՝ պէտք է, ինչի ազատութիւնը, երկուքին ալ յառաջդիմութեան ճամբան անոր մէջ՝ պէտք է, ինչին պատրաստութիւնը եւ արժանիքը, պատրաստութիւն՝ ուսումնական գարգացմամբ եւ դաստիարակութեամբ, եւ արժանիք՝ խօսքի, գրչի եւ գործունէութեան արդիւններով հաստատուած։ Իմաստութիւն պիտի ըլլար . . . հին ժամանակի տոբոթութեան համեմատ, բոլորովին քահանաներու կամ քահանաներէ հասած եպիսկոպոսներու թողով ժողովրդային գործունէութեան ասպարէզը, առաջնորդական եւ յարակից պաշտօնները, իսկ կուսակրօնները . . . պահեն իրենց վանական կենանքը, հոգեւորական եւ եկեղեցւոյական բարձրագոյն ուսմանց նուիրումով, եւ ընդհանուր քարոզչութեան եւ առարկական առեւտրային պաշտօններու պարտաւորութեամբ միայն երբեմն մոտ գործեն ժողովուրդին մէջ»։¹⁷

Ղնուեղ Եպս. Դորման Ամերիկայի թեմին իր կարճատեւ առաջնորդութեան առաջին տարին՝ 1931ին զատազան կրեւոյ իշխանութիւն շնորհած է Շիրակոյի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ հովիւ Վահան Բենյ. Կիլիսլանին, որուն միաժամանակ շնորհած էր Աւագութեան պատիւը։ Դատազանը, գործ. Վահան Կիլիսլանին նուիրած են Շիրակոյի եկեղեցւոյ ծխակահները 1932 յունիս 25ին, Տէր Վահանի հետ Շիրակոյէն փոխադրուած է Թրոյ, Նիւ Լորթ 1938ին, եւ Տէր Հօր վերանշանուեալ ետք նուիրուած է իր հովուած Ս. Պետրոս Հայց. Եկեղեցւոյն՝ Ռոբերդիլի, Ն.Ա.։¹⁸

* * * * *

1959ին Մայր Աթոռի պաշտօնական ամսագիր «Էքմիաձին» օգոստոս-սեպտեմբեր թիւով հանդէս եկաւ Քահանայական Կոչման Մասին վերնագիր կրող խմբագրականով մը։ Ըսելէ ետք թէ «հոգեւոր իշխանութեան տեսակետից ամուսնացնել եւ կուսակրօն քահանայութիւնը նոյն է», խմբագիրը կը հաստատուի, թէ, «Այսօր . . . ունենք Ս. Էքմիաձին

¹⁵ «Յուշամատենն Տ.Տ. Բարգէն Ա. Աթոռակից Կաթողիկոսի», էջ 365-366:

¹⁶ «Սիոն», օգոստոս-սեպտեմբեր 1929, էջ 227:

¹⁷ «Սիոն», նոյեմբեր 1932, էջ 327:

¹⁸ «Պատմութիւն Անթուկի Հայոց», Ա. հատոր, էջ 479:

Ճնմարանից, Արմաշի Դպրեվանքից, Երուսաղմի ժառանգաւորաց Վարժարանից, Անյոխիայի Դպրեվանքից շրջանաւարտ հմուտ, գարգացած, հաւատաւոր հին և նոր քահանաներ, որոնք իրենց կենսի փորձառութեամբ, գիտութեամբ և ծառայութեամբ կը կարողանան արժանի լինել վարդապետական աստիճանին»։ Օրինակներ տալով նախորդ և ներկայ դարերն, խմբագիրը կը յիշէ արմեւիսեայ Գիտ Ա. Բենյ, Աղանանը, Գրիգոր Ա. Բենյ, Մանդակունին, Լամանուկ Բենյ, Նազարեանցը, և արմեւիսեայ Յովհաննէս Ա. Բենյ, Մկրեանը, Թորոս Ա. Բենյ, Ջուղայեցին, Ներսէս Ա. Բենյ, Թափոբեանը և Գարեգին Ա. Բենյ, Պօղարեանը։

«Մեր համեստ կարծիրով», կը յար. «Էջմիածին» ամսագրի խմբագիրը, «Մայր Աթոռում մշակուած յատուկ մի կանոնադրութեամբ պէտք է ճշդէլ այն պայմանները, որոնցով կարելի կը լինի վարդապետական աստիճան շնորհել նաեւ ամուսնացեալ արժանաւոր և գիտուն քահանաներին»։

ԱՆՏԱՐԱՆԵՐԻ ԹԵԽՆԻԿԸ (ԱՆՏԱՐԱՆԵՐԻ ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒՄԸ ԳԱՐԿԱԹՈՒՆՆԵՐԻ)

Օրմանեանն մինչեւ «Էջմիածին» ամսագրի վերոյիշեալ խմբագրականի հեղինակը յառաջդիմական ևս հայ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան նախանձախնդիր և գիտակից անհատներ չատազուած են արժանաւոր և գիտուն քահանաներու բարձր աստիճան շնորհելու սկզբունքը։ Աստուծոյ արմաշական դաստիարակութիւն ստացած դէմքեր են։ Չկայ Արմաշը Մեծ Եղեռնէն ի վեր, և չկայ ներկայիս Արմաշի չափանիշին հաւասարող որեւէ հայ դպրեվանք։

Թէ ինչու կը յամենայ անտարբերութիւնը հայութեան մէջ բարեկարգական այս խնդրին վերաբերեալ Օրմանեանի, Էջեզն Լիլիւսեբեանի և Թորոս Գուշակեանի կատարած թելադրութեանց հանդէպ, կը վերագրեմ հետեւեալ իրողութեանց. --

1. Գրեթէ մահացու հարուածները գորս տուաւ հայ եկեղեցիին, նախ Օսմանեան Թիւրքիան, նեկայ դարու երկրորդ տասնամեակին, և համայնակար վարչակարգը, քահանական և երեսնական թուականներուն։ 1652-ին ի վեր երբ Երուսաղէմի մէջ Ամենայն Հայոց Վիլիպպոս Կաթողիկոս և Սիսի Ներսէս Կաթողիկոս իրենց եկեղեցական և աշխարհական հետեւորդներով գումարեցին ազգային-եկեղեցական համագումարի չափանիշով ժողով մը և համաձայնութիւն գոյացուցին իրաւասական կէտերու մասին, տակաւին չէ գումարուած բարեկարգութեան օրակարգով ազգային եկեղեցական ժողով մը։

2. Ամուսնացեալ քահանաներու անտարբերութիւնը, քիչ բացառութեամբ, հանդէպ ինքնազարգացումի անհրաժեշտութեան։ Ինչ չեն քահանաներ, որոնց համար քահանայութիւնը ծխավաճառութիւն է, տնտես մը մերքեւական աճաքարարութիւն, կացութիւն մը ուր մտրի կարգաւորեալ աշխատանք յարգի չէ։

3. Տգիտութիւնը հայ աշխարհական տարրի բացարձակ մեծամասնութեան, թէ քրիստոնէական կրօնի տարրերի ծանօթացման մէջ, և թէ՛ հայ եկեղեցւոյ պատմութեան իրազեկ ըլլալու տնտեսիւն։ Ատենցմ, շատերուն համար քահանայի պարագային տնտեսնիւն անոր ծաղկեալ փլուծն ու լանջախաչն է, և լսելին՝ անոր նրգեցողութիւնը։

4. Նոր պայմաններու տակ իր գոյութիւնը շարունակող, Էջեզնեանի հողին վրայ հաստատուած Լիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան չկամութիւնը, գործակցելու Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան, հայ եկեղեցւոյ կանոնադրութիւն մը կազմելու ուղղութեամբ։ Բացասական իր այս կեցուածքին օրինակները բանիցս տուաւ Անթիլիաս, լուսահոգի Տ. Վազգէն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի պաշտօնավարութեան շրջանին։

ԱՐՏՆԷ Ա. ԳԶՆՅ. ԱՇՃԱՆՆ